

PIOTR PYSZ

NARZĘDZIA REGULACJI DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW — KRYTERIA OCENY

I. UWAGI WSTĘPNE

W niniejszym artykule zamierzam zająć się kryteriami oceny narzędzi regulowania przez organa centrum działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Wywierają one wpływ zarówno na propozycje udoskonalenia narzędzi regulacji, wysuwane przez teorię ekonomiczną, jak i konkretne przekształcenia tych narzędzi wprowadzane do praktyki gospodarczej. Z tych zasadniczych względów kryteria te są godne zainteresowania.

Rozważania dotyczące kryteriów oceny narzędzi regulacji wydaje się za wskazane umiejscowić w ogólnie przyjmowanym w teorii ekonomicznej uproszczonym dwuszczeblowym modelu gospodarki socjalistycznej. W modelu tym więzi wzajemnego oddziaływania łączą ze sobą: centrum ogólnogospodarcze, przedsiębiorstwa oraz gospodarstwa domowe. Organa centrum posługują się narzędziami regulacji wywierając wpływ na przebieg działalności gospodarczej przedsiębiorstw i gospodarstw domowych ludności. Są to dwie główne płaszczyzny ich regulacyjnego oddziaływania. Problem rozpatrywany w niniejszym opracowaniu odnosi się oczywiście bezpośrednio tylko do pierwszej z nich.

W ramach regulacyjnego oddziaływania organów centrum na przedsiębiorstwa można przeprowadzić rozróżnienie między działalnością konstruktorską a zarządzaniem. Tak rozumiane zarządzanie sprowadza się do wywierania wpływu na działalność gospodarczą przedsiębiorstw za pomocą stojącego do dyspozycji centrum zestawu uprzednio skonstruowanych narzędzi regulacji. Faza konstruowania stwarza więc narzędziowe przesłanki dla fazy zarządzania. Można stwierdzić, że stanowi ona punkt wyjścia procesu regulowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw.

W fazie konstruowania narzędzi regulacji decydujące znaczenie przypisać należy ocenie wstępnej, która poprzedza ich wykorzystanie w zarządzaniu. Warto podkreślić, że od sposobu jej przeprowadzenia zależy jakość stosowanych narzędzi regulacji, zaś znaczenia tego czynnika dla przebiegu procesu gospodarowania w skali całości gospodarki socjalistycznej nie da się wręcz przecenić. Stwierdzenia te nie oznaczają pośrednie-

go negocjowania zasadności oceny narzędzi regulacji dokonanej *ex post*, po upływie pewnego okresu ich funkcjonowania w gospodarce. Te dwa sposoby oceny mogą się uzupełniać, przyczyniając się wspólnie do osiągnięcia wyższego stopnia zrjonalizowania fazy konstruowania narzędzi regulacji. Jednakże pierwszoplanowa rola należy się niewątpliwie prawidłowo przeprowadzonej ocenie wstępnej, co mogłoby skutecznie przyczynić się do ograniczenia występowania — do niedawno chyba nadużywanego — sposobu poszukiwania doskonalszych narzędzi regulacji przez kolejne wypróbowywanie różnych ich wersji w praktyce gospodarczej. Eksperymentowanie w tej dziedzinie okazywało się wszakże już wielokrotnie wysoce kosztowne. Korzyść odniosłaby z tego cała gospodarka, gdyż uległby obniżeniu — w pewnych rozmiarach jak można sądzić nieunikniony — społeczny koszt tego rodzaju działalności.

W procesie zarządzania organa centrum posługują się narzędziami regulacji zarówno w odniesieniu do bieżącej, jak i rozwojowej działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Dalsze rozważania zostaną jednak umiejscowione w płaszczyźnie działalności bieżącej. Oznacza to uznanie potencjału wytwórczego gospodarki rozmieszczonego w jej podstawowych elementach składowych, socjalistycznych przedsiębiorstwach, za dany i nie podlegający zmianom. Ostatecznie wynika z tego, że analiza teoretyczna kryteriów oceny narzędzi regulacji będzie przeprowadzona w ramach tzw. krótkiego odcinka czasu¹.

Wśród ogółu narzędzi regulowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw można dokonać podziału na narzędzia względnie stałe i zmienne. Przykładami względnie stałych narzędzi regulacji są m. in. mechanizm motywacyjny (mierniki oceny, zasady materialnego zainteresowania oraz fundusze dochodowe) i układ zasilania przedsiębiorstw. Natomiast do zmiennych narzędzi regulacji zaliczyć można stopę oprocentowania zasobów środków trwałych i obrotowych, ceny produktów i czynników produkcji, stawki odpisów amortyzacyjnych itd. Podział ten ma swoją obiektywną podstawę.

W przypadku narzędzi względnie trwałych skuteczność ich regulującego oddziaływania na przedsiębiorstwa zależy od uprzedniego spełnienia istotnego warunku. Jest nim sfinalizowanie stosunkowo długiego okresu przyjmowania ich w świadomości pracowników i kierownictwa przedsiębiorstwa. Muszą oni bowiem poznać podstawowe założenia konstrukcji i sposób działania tego rodzaju narzędzi regulacji. Dopiero wówczas będą mogli przyswoić sobie i stosować metody działania, prowadzące w efekcie do realizacji tych zadań gospodarczych, na które przedsiębiorstwo jest nakierowane. Nieprzyjęcie narzędzi regulacji w świadomości pracowników powoduje, że trafiają one w swoistą próżnię społeczną. Na skutek tego nie mogą okazać się skuteczne, co skłania organa centrum do zastąpienia

¹ Por. B. Minc, *Systemy ekonomiczne*, t. I, Warszawa 1975, s. 125.

ich innymi narzędziami. Wynika z tego, że skuteczność działania omawianych narzędzi regulacji zależy od uzyskania niezbędnego stopnia stabilności ich konstrukcji. Uzasadnia to określanie ich mianem narzędzi względnie trwałych. Wymóg ten nie odnosi się, rzecz jasna, do zmiennych narzędzi regulacji. Co więcej, można uznać, że wiele istotnych racji przemawia za tezą, że stabilność konstrukcji określonej grupy narzędzi regulacji jest uzależniona od wysokiego stopnia zmienności narzędzi pozostałych.

Wszechstronna ocena względnie stałych narzędzi regulacji powinna być przeprowadzona z trzech nawzajem uzupełniających się punktów widzenia. Po pierwsze, czy nakierowują działalność gospodarczą przedsiębiorstw na cele uznane za zgodne z interesem ogólnospołecznym, po wtóre, czy są dostosowane do ogólnogospodarczych i specyficznych warunków działalności gospodarczej przedsiębiorstw i po trzecie, czy nadają się do przyjęcia w świadomości pracowników i kierownictwa przedsiębiorstw.

Ze względu na ograniczone rozmiary niniejszego artykułu trzeba było dokonać wyboru. W dalszych rozważaniach zdecydowałem się zaprezentować kryteria oceny narzędzi regulacji z punktu widzenia nakierowania przedsiębiorstw na podjęcie działań służących realizacji interesu ogólnospołecznego.

Punktem wyjścia do określenia kryteriów oceny narzędzi regulowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw będzie zaprezentowanie kryterium oceny w skali makroekonomicznej. Uzyskamy wówczas odpowiedź na pytanie: czemu powinno służyć posługiwanie się przez organa centrum narzędziami regulacji w ramach całości gospodarki socjalistycznej? Kryterium makroekonomiczne zostanie następnie skonkretyzowane w odniesieniu do skali socjalistycznego przedsiębiorstwa. Ten sposób podejścia do rozpatrywanego zagadnienia przesądza o kolejności przedstawiania dalszych rozważań.

II. KRYTERIUM MAKROEKONOMICZNE

Problemu tego nie należy rozpatrywać w oderwaniu od realizowanych zmian systemu funkcjonowania gospodarki. Jednym z ich generalnych założeń jest nadanie innego charakteru centralnemu planowaniu gospodarki. Plan ogólnogospodarczy ma być uwolniony od dominacji funkcji alokacyjno-nakazowej. Wyekspozowaniu ulegnie natomiast jego funkcja strategiczna, tzw. wytyczenie długofalowych kierunków rozwoju gospodarki oraz określenie wynikających z tego środków i metod ich realizacji.

Zmiana funkcji centralnego planowania będzie miała określone następstwa. Po pierwsze, wydłużenie horyzontu czasowego planu ogólnogospodarczego spowoduje nieuchronnie obniżenie stopnia szczegółowości jego rozstrzygnięć. Zamiast skupiać się wokół bilansowania in natura wielkości ekonomicznych, określających sposób wykorzystania przez przedsiębior-

stwa posiadanych mocy produkcyjnych, organa centrum będą koncentrowały uwagę na kształtowaniu generalnych proporcji gospodarczych. Proporcje szczegółowe pozostawione zostaną natomiast procesowi samoczynnego „docierania” się w ramach więzi poziomych łączących ze sobą przedsiębiorstwa — producentów i nabywców ich produktów. Z tego zaś wynika kolejna konsekwencja. Organa centrum przestaną interesować się głównie dokładnym wykonaniem zadań planu ogólnogospodarczego rozpisanych między przedsiębiorstwa w postaci szczegółowych wskaźników dyrektywnych i limitów. Plan ten nie musi więc zostać „powtórzony” w identycznej postaci w procesie jego realizacji. Organa centrum satysfakcjonuje w tej sytuacji w zasadzie kierunkowa zgodność działań przedsiębiorstw z centralnymi decyzjami planistycznymi².

Zmiany w zakresie centralnego planowania narzucają również konieczność dokonania przemian na odcinku dotychczas dominującego sposobu regulowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Oznacza to, że trzeba zrezygnować z metody regulowania, którą J. Beksiak określił mianem „zarządzania przez konstruowanie”. Polega ona na tym, że dla bieżącego nakierowania przedsiębiorstw na działanie odpowiadające decyzjom planu ogólnogospodarczego, organa centrum nie poprzestają na wykorzystaniu posiadanych narzędzi regulacji, lecz sięgają często do zmian konstrukcyjnych, tworząc nowe narzędzia³. Praktyka wykazywała jednak wielokrotnie, że takie działania regulacyjne okazywały się skuteczne, co najwyżej tylko częściowo. Postęp osiągnięty na jednym odcinku procesu gospodarowania bywał zazwyczaj okupiony brakiem postępu albo i regresem na innym odcinku. Fakt ten stawał się z kolei dla organów centrum impulsem do podjęcia kolejnej próby poprawy istniejącego stanu rzeczy przez wykorzystanie nowych albo zmienionych narzędzi regulacji. Przyczyniało się to do powstania swoistego paradoksu. Niepowodzenia związane z metodą „zarządzania przez konstruowanie” powodowały w efekcie dalsze ugruntowanie jej stosowania w praktyce gospodarczej.

Wspomniana metoda regulowania działalności przedsiębiorstw miała jednoznaczne implikacje dla kryteriów oceny narzędzi regulacji. Były one określone w decydującym stopniu przez wymogi związane z przebiegiem procesu realizacji planu. Niejako siłą rzeczy musiały więc wykazywać tendencję upodabniania się do bieżących zadań planu ogólnogospodarczego, przekazywanych do wykonania przedsiębiorstwom. Oznacza to, że charakteryzował je wysoki stopień zmienności, obejmowały one swym zasięgiem stosunkowo wąskie odcinki całokształtu działalności gospodarczej przedsiębiorstw itd. Ogólnie oceniając można uznać, że nie stwarzało to warunków

² Por. K. Golinowski, *Planowanie centralne i jego związek z planowaniem w organizacjach gospodarczych w warunkach nowego systemu ekonomiczno-finansowego*, w: *Nowy system ekonomiczno-finansowy w organizacjach przemysłowych*, Warszawa 1974 r. s. 39-43.

³ J. Beksiak, *Spółczeństwo gospodarujące*, Warszawa 1972, s. 148 - 149.

sprzyjających podjęciu ich pogłębionej analizy teoretycznej. Sam proces konstruowania narzędzi regulacji uzyskał natomiast wiele cech charakterystycznych dla działania opartego głównie na intuicyjnym wyczuciu praktyki gospodarczej, preferującego wysoce kosztowną metodę „prób i błędów”.

O konieczności zrezygnowania przez organa centrum z posługiwania się często zmienianym zestawem narzędzi regulacji przesądza jeszcze jeden istotny czynnik. Są to ustalenia przyjęte w zakresie konstrukcji systemu ekonomiczno-finansowego przedsiębiorstw, a szczególnie kształtowania ich funduszy płac i funduszu nagród kierownictwa. Niejako z samego założenia służące realizacji tego celu mechanizmy ekonomiczne mają być ustabilizowane w okresie kilkuletnim⁴.

Od tego zależy — jak się ogólnie uznaje — w decydującym stopniu skuteczność ich regulującego oddziaływania na przedsiębiorstwa.

Uwzględnienie tych uwag skłania do sformułowania konkluzji. Na podstawie przedstawionej argumentacji można — jak sądzę — przyjąć, iż kryterium oceny narzędzi regulacji należy wyprowadzać z innej niż poprzednio płaszczyzny. Zamiast z bieżących wymogów zapewnienia realizacji przez przedsiębiorstwa szczegółowych decyzji planu centralnego, trzeba wyjść od celu produkcji społecznej w socjalizmie.

Cały dotychczasowy przebieg procesów rozwoju społeczeństw ludzkich wskazuje na to, że celem działalności gospodarczej było zawsze przyniesienie właścicielom środków produkcji największej korzyści materialnej. Ta ogólna zasada określania celów gospodarowania w poszczególnych formacjach społeczno-ekonomicznych odnosi się także w pełni do socjalizmu.

W. I. Lenin uznawał za cel produkcji w socjalizmie zapewnienie dobrobytu i warunków wszechstronnego rozwoju wszystkich współwłaścicieli społecznych środków produkcji, tj. wszystkim członkom socjalistycznego społeczeństwa⁵. W znanej definicji podstawowego prawa ekonomicznego w gospodarce socjalistycznej celem produkcji jest maksymalne zaspokojenie materialnych i kulturalnych potrzeb całego społeczeństwa. W podobnym duchu wypowiedało się wielu ekonomistów⁶.

Gospodarka niejako z natury rzeczony nastawiona jest na zaspokojenie materialnych potrzeb członków społeczeństwa. O nich wiadomo zaś, że mogą być zaspokojone tylko przez konkretne wartości użytkowe — produkty i usługi materialne. Biorąc to pod uwagę można uznać, że sposobem

⁴ Por. *Rozmowa z prof. J. Pajestką. Zmodyfikowany system WOG*, *Życie Gospodarcze* 1977, nr 14, s. 2.

⁵ Por. W. I. Lenin, *Dzieła*, t. VI, Warszawa 1952, s. 12.

⁶ Por. m. in. O. Lange, *Ekonomia polityczna socjalizmu*, w: *Zagadnienie ekonomii politycznej socjalizmu*, Warszawa 1960, s. 17; M. Pohorille, *Cel produkcji w kapitalizmie i socjalizmie*, *Ekonomista* 1969, nr 4, s. 899.

działania wiodącym do osiągnięcia z danego potencjału wytwórczego gospodarki najwyższego stopnia zaspokojenia potrzeb społeczeństwa jest maksymalizacja rozmiarów społecznego efektu użytkowego produkcji.

Stwierdzenie to stanowi istotną wskazówkę dla dalszych wywodów. Kryterium oceny narzędzi regulowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw należy mianowicie poszukiwać w płaszczyźnie wartości użytkowych. Wydaje się, że uzasadnione jest przyjęcie tezy, iż organa centrum — reprezentujące interes ogólnospołeczny — powinny starać się w procesie regulacyjnego oddziaływania na przedsiębiorstwa, stworzyć warunki sprzyjające powiększaniu rozmiarów społecznego efektu użytkowego produkcji. Od osiągnięcia tego celu w najwyższym stopniu zależy przecież bezpośrednio stopień zaspokojenia potrzeb społecznych współwłaścicieli środków produkcji.

W stosunku do tego generalnego celu maksymalizacja wielkości wartościowo-pieniężnych wydaje się stanowić zagadnienie wręcz drugorzędne. *Specifica differentia* gospodarki socjalistycznej jest bowiem wytwarzanie przede wszystkim wartości użytkowych⁷.

Pojawiające się od czasu do czasu w poglądach teoretycznych, jak i w praktyce gospodarczej, próby eksponowania wartościowo-pieniężnych celów gospodarowania w skali makroekonomicznej można uznać za relikty minionej epoki. Są one przejawem ulegania dobrze znanemu w literaturze marksistowskiej zjawisku fetyszyzacji kategorii towarowo-pieniężnych.

Wynika z tego wnioski końcowy. Za kryterium oceny narzędzi regulacji w skali makroekonomicznej należałoby mianowicie uznać maksymalizację społecznego efektu użytkowego produkcji z danego potencjału wytwórczego gospodarki.

III. KRYTERIA OCENY W SKALI SOCJALISTYCZNEGO PRZEDSIĘBIORSTWA

Spróbujmy teraz zatrzymać się nad materialnym uwarunkowaniem procesu maksymalizacji przez gospodarkę socjalistyczną społecznego efektu użytkowego produkcji, tzn. nad jej potencjałem wytwórczym. Dla dalszego toku rozumowania ważne jest to, że można wyróżnić dwie części

⁷ Por. „Jak wiadomo, jedną z najważniejszych przesłanek rewolucja socjalistycznej było otwarcie drogi dla bezpośredniego realizowania celu produkcji społecznej [...]. Historyczną zasługą socjalizmu jest przywrócenie właściwej hierarchii problemów ekonomicznych ludzkości. Nie maksymalizacja efektu wartościowego, pieniężnego, zwłaszcza w postaci wartości dodatkowej, a dążenie do możliwie największego społecznego efektu użytkowego, rzeczowego stosunku do ponoszonych nakładów stanowić może jedyny rzeczywisty motyw produkcji społecznej”. Por. W. Wilczyński, *Rynek w mechanizmie socjalistycznej gospodarki planowej*, w: *Dyskusja o funkcjonowaniu gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1969, s. 279.

składowe potencjału wytwórczego: stałą i względnie przenośną. W skład części stałej wchodzi w zasadzie nieprzenośne środki produkcji: budynki fabryczne, zainstalowane urządzenia i agregaty produkcyjne itd. Natomiast do części względnie przenośnej można zaliczyć środki produkcji wykazujące się wyższym stopniem przenośności: surowce, materiały oraz — jako element składowy o szczególnym znaczeniu — siłę roboczą. Potencjał wytwórczy gospodarki jest rozmieszczony w jej podstawowych jednostkach produkcyjnych — socjalistycznych przedsiębiorstwach.

Uwzględniając te uwagi można przejść do określenia podstawowych zadań gospodarki socjalistycznej, od zrealizowania których zależy osiągnięcie maksymalnego społecznego efektu użytkowego produkcji.

Pierwsze, to racjonalne wykorzystanie przez przedsiębiorstwa oddanych im do dyspozycji części potencjału wytwórczego gospodarki. Jest to wprawdzie warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym dla osiągnięcia przez gospodarkę maksymalnego społecznego efektu użytkowego produkcji. Oprócz tego spełniony musi być jeszcze jeden warunek: optymalny rozdział względnie przenośnej części potencjału wytwórczego gospodarki. Rozdział taki charakteryzuje się skoncentrowaniem względnie przenośnej części potencjału wytwórczego na najbardziej efektywnych zastosowaniach i stopniowym przechodzeniu do zastosowań mniej efektywnych, aż do całkowitego jej rozdysponowania. Jednoczesne zrealizowanie dwu podstawowych zadań — racjonalnego wykorzystania w przedsiębiorstwach oddanej im do dyspozycji części potencjału wytwórczego gospodarki oraz optymalnego rozdziału względnie przenośnej części tego potencjału między przedsiębiorstwa — zapewnia dopiero osiągnięcie maksymalnego stopnia realizacji celu całości gospodarki.

Teraz można już przejść do scharakteryzowania zadań, które w gospodarce socjalistycznej, zmierzającej do maksymalizacji społecznego efektu użytkowego produkcji przypadają w udziale jej podstawowym elementom składowym — przedsiębiorstwom. W tym celu wydaje się uzasadnione przeprowadzić — za J. Kornaiem — rozróżnienie między dwoma sferami procesów gospodarczych: o charakterze realnym i regulacyjnym⁸.

Przedsiębiorstwa działają w tych dwu sferach jednocześnie. Podejmując realne działania gospodarcze zakupują czynniki produkcji, przetwarzają je w procesie wytwarzania na produkty oraz sprzedają swoje wytwory nabywcom. Natomiast w sferze działań regulacyjnych przedsiębiorstwa odbierają informacje, przetwarzają je na decyzje gospodarcze oraz przekazują informacje innym przedsiębiorstwom, gospodarstwom domowym ludności i organom centrum.

W sferze realnych procesów gospodarczych — jak wynika z poprzednich wywodów — przedsiębiorstwo powinno zmierzać do maksymaliza-

⁸ J. Kornai, *Anti-Equilibrium — teoria systemów gospodarczych*, Warszawa 1973, s. 68 - 69.

cji społecznego efektu użytkowego produkcji z użytkowanej części potencjału wytwórczego gospodarki. Jest to z ogólnospołecznego punktu widzenia jedyny racjonalny sposób jej wykorzystania. Zadanie to ma dwa w zasadzie równorzędne aspekty: ilościowy i jakościowy. W przypadku pierwszego chodzi o największą ilość wytworzonych produktów, natomiast w przypadku aspektu jakościowego istota zagadnienia sprowadza się do najlepszego dostosowania wytwarzanych produktów do wymagań nabywców — innych przedsiębiorstw i gospodarstw domowych ludności.

Jakościowy aspekt omawianego zadania przedsiębiorstwa wymaga dodatkowego komentarza. Dostosowanie produktów do wymagań nabywców nie należałoby mianowicie nadawać zbyt biernej interpretacji. Pamiętając o związanych z tym niebezpieczeństwach, trzeba podkreślić, że przedsiębiorstwa powinny oddziaływać aktywnie na istniejący w tej dziedzinie stan rzeczy, tzn. współokreślać ewolucję wymagań nabywców. Byłoby pożądane, gdyby przejawiało się to w postaci wytwarzania i sprzedaży nowych produktów o wysokich walorach użytkowych, służących nabywcom lepiej niż produkty dotychczas wytwarzane. Na tym odcinku trzeba koniecznie pozostawić przedsiębiorstwom pewien zakres samodzielności i inicjatywy.

Kolejny problem to określenie zadania przedsiębiorstwa w sferze procesów gospodarczych o charakterze regulacyjnym. W związku z tym należy zauważyć, że zadanie maksymalizacji społecznego efektu użytkowego produkcji z użytkowanej przez przedsiębiorstwo części potencjału wytwórczego gospodarki, umiejscowione wprawdzie w sferze realnych procesów, ma również pewien aspekt regulacyjny. Przedsiębiorstwo musi otrzymać z zewnątrz szereg informacji niezbędnych dla jego wykonania. Między innymi nie ma ono wystarczającego rozeznania w zakresie szeroko rozumianych wymagań nabywców swoich produktów. Informacje te może otrzymać od organów centrum lub gospodarstw domowych ludności i innych przedsiębiorstw. Warto podkreślić, że byłoby wskazane, aby wymienione podmioty decyzji gospodarczych dysponowały określonymi środkami presji, pozwalającymi skłonić przedsiębiorstwo do możliwie pełnego uwzględnienia w procesie wytwarzania przekazywanych w tej dziedzinie informacji. Sprzyjałoby to w wysokim stopniu dostosowaniu produkcji do wymagań nabywców⁹.

Ostatecznie wynika z tego następująca teza. Aby przedsiębiorstwo mogło zmaksymalizować społeczny efekt użytkowy produkcji z użytkowanej części potencjału wytwórczego gospodarki musi podjąć działania w sferze regulacji. Oznacza to, że powinno odbierać i uwzględniać w procesie gospodarowania informacje przekazywane przez pozostałe podmioty decyzji gospodarczych. Od spełnienia tego wymogu zależy przede wszy-

⁹ J. Mujżel, *Przedsiębiorstwo socjalistyczne a rynek*, Warszawa 1966, s. 245 - 262; W. Wilczyński, op. cit., s. 287 - 289.

stkim stopień dostosowania produktów i usług materialnych do wymagań nabywców. Jest więc uzależniona od tego realizacja jakościowego aspektu zadania przedsiębiorstwa w sferze procesów realnych.

Oprócz maksymalizacji społecznego efektu użytkowego produkcji z użytkowanej części potencjału wytwórczego gospodarki socjalistycznej przedsiębiorstwo ma — jak wiadomo — do zrealizowania jeszcze jedno zadanie. Jest nim optymalizacja rozdziału względnie przenośnej części potencjału wytwórczego. Zadanie to ma charakter przede wszystkim makroekonomiczny. Przesądza o tym fakt, że poszczególne przedsiębiorstwa, między którymi dokonuje się rozdziału, nie potrafią samodzielnie ocenić, czy względnie przenośne czynniki produkcji zużywane w ich procesie wytwarzania, nie przyniosłyby w innym zastosowaniu większych rozmiarów społecznego efektu użytkowego produkcji. Nie mając umiejętności tego rodzaju porównywania, przedsiębiorstwa nie mogą także optymalizować rozdziału w skali całości gospodarki, który za punkt wyjścia musi mieć ocenę efektywności wykorzystania środków w różnych zastosowaniach. W tych warunkach dla realizacji omawianego zadania znaczenie zasadnicze ma regulacyjna działalność centrum, wykorzystującego w tym celu także mechanizm rynku. Jedynie z takiej szerokiej, ogólnogospodarczej perspektywy istnieje możliwość prawidłowej oceny efektywności zastosowania względnie przenośnych czynników produkcji w różnych przedsiębiorstwach i podejmowania na tej podstawie decyzji optymalizujących ich rozdział. Decyzje te przekazywane są następnie w formie różnych rodzajów informacji do wykonania przedsiębiorstwom.

Na podstawie powyższych uwag staje się jasne, że realizacja zadania optymalizacji rozdziału względnie przenośnej części potencjału wytwórczego gospodarki zależy w stopniu decydującym od sfery procesów gospodarczych o charakterze regulacyjnym.

Współdziałal przedsiębiorstwa w wykonaniu zadania optymalizacji rozdziału polega przede wszystkim na odbieraniu informacji z centrum ogólnogospodarczego i z rynku oraz uwzględnianiu ich w zakupach czynników produkcji. Postępując w ten sposób, przedsiębiorstwo będzie zużywało w procesie wytwarzania względnie przenośne czynniki produkcji w ilości i strukturze uznanej za optymalną z ogólnogospodarczego punktu widzenia.

O dotychczasowej charakterystyce regulacyjnych działań przedsiębiorstw można powiedzieć, że jest jednostronnie uproszczona. W procesie realizacji omawianych zadań gospodarki socjalistycznej rola przedsiębiorstwa ograniczała się do odbioru i uwzględniania w procesie wytwarzania informacji przekazywanych przez pozostałe podmioty decyzji gospodarczych. Jest jednak zrozumiałe, że w gospodarce przepływ informacji nie może być jednokierunkowy. Przedsiębiorstwa są nie tylko odbiorcą informacji, ale i ich nadawcą, przekazując je organom centrum, gospodarstwu domowemu ludności i innym przedsiębiorstwom.

Informacje przekazywane z przedsiębiorstwa do centrum ogólnogospodarczego stają się podstawą dla oceny efektywności zastosowania względnie przenośnych czynników produkcji. Stwarza to z kolei przesłanki dla podejmowania decyzji dotyczących optymalizacji ich rozdziału. Przybierając postać różnych rodzajów informacji, decyzje te powracają następnie do przedsiębiorstw. Dokonując zakupów rzeczowych czynników produkcji przedsiębiorstwo podejmuje jednocześnie oddziaływanie informacyjne na przedsiębiorstwa je wytwarzające. Określając swoje wymagania i wywierając presję dla zapewnienia ich respektowania stwarza dzięki temu warunki sprzyjające lepszemu dostosowaniu ich produkcji do istniejących wymagań nabywców. Pośrednio sprzyja to wykonaniu zadania racjonalnego wykorzystania potencjału wytwórczego przez przedsiębiorstwa — producentów. Nie pozostaje to bez następstw także dla stopnia realizacji zadania optymalizacji rozdziału względnie przenośnej części potencjału wytwórczego gospodarki. Dzieje się tak dlatego, że poprawa dostosowania produkcji rzeczowych czynników produkcji następuje w stosunku do wymagań przedsiębiorstw — nabywców, które określone są w znacznym stopniu przez informacje z centrum i z rynku, dotyczące optymalizacji rozdziału. Przedsiębiorstwa wytwarzające rzeczowe czynniki produkcji, przez lepsze dostosowanie ich do wymagań nabywców, stwarzają więc warunki sprzyjające optymalnemu rozdziałowi względnie przenośnej części potencjału wytwórczego gospodarki.

Można więc uznać, że w sferze regulacyjnych procesów gospodarczych przedsiębiorstwa nie ograniczają się tylko do roli biernej, tzn. odbioru i uwzględniania w swej działalności otrzymywanych informacji. Niejako równolegle działają również aktywnie, przekazując informacje do organów centrum, innych przedsiębiorstw i gospodarstw domowych ludności. Od całokształtu regulacyjnych działań przedsiębiorstwa, które z konieczności zaprezentowane zostały skrótowo, zależy w określonym stopniu realizacja dwu podstawowych zadań gospodarki socjalistycznej zmierzającej do maksymalizacji społecznego efektu użytkowego produkcji — optymalizacji rozdziału i racjonalnego wykorzystania potencjału wytwórczego w przedsiębiorstwach.

Przekazując sobie nawzajem różnorodne informacje poszczególni uczestnicy procesu gospodarowania wpływają wzajemnie na swą działalność. Szczególnie ważną rolę ma w tej dziedzinie do spełnienia — niejako z racji samych założeń ustrojowych — centrum ogólnogospodarcze, regulujące działalność gospodarczą przedsiębiorstw i gospodarstw domowych ludności. Jego działalność nie wyczerpuje jednak całości funkcji regulowania w gospodarce socjalistycznej. Oprócz tego pewne elementy samoregulacji pojawiają się w ramach więzi wzajemnego oddziaływania łączących przedsiębiorstwa z innymi przedsiębiorstwami i gospodarstwami domowymi ludności (regulacyjna funkcja mechanizmu rynkowego). Fakt ten jest w praktyce gospodarczej nie tylko dostrzegany, ale i wykorzystywa-

ny. Świadczy o tym to, że organa centrum posługują się świadomie mechanizmem rynkowym dla pośredniego regulowania działalności pozostałych podmiotów decyzji gospodarczych¹⁰.

Nie poprzestając na tym należy zauważyć, że obiektem regulacyjnego oddziaływania staje się — oczywiście w pewnym ograniczonym zakresie — centrum ogólnogospodarcze, otrzymujące informacje z przedsiębiorstwa i gospodarstw domowych ludności, które wywierają wpływ na jego działalność¹¹. Wiele przykładów sugestywnie potwierdzających tę tezę, niezbyt dostrzeganą w teorii ekonomii, dostarcza praktyka gospodarcza. Dla ilustracji można podać skomplikowane zabiegi o „zaczepienie się” w planie inwestycyjnym czy też zabiegi mające na celu uzyskanie niezbyt „napiętych” wskaźników dyrektywnych itd.

Na podstawie powyższych wywodów można dojść do istotnego stwierdzenia. Obok centrum, będącego podstawowym podmiotem regulującym gospodarkę, określony współudział w procesie regulowania mają przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe ludności. W rozpatrywanym przypadku przedsiębiorstwa socjalistycznego oznacza to, że jego działalność należy widzieć szeroko. Nie można ograniczać jej — jak często robi się dość jednostronnie — do samej sfery procesów realnych, tzn. zużywania czynników produkcji i wytwarzania produktów. Przedsiębiorstwo współuczestniczy wszakże również w regulowaniu gospodarki.

Uznanie tej tezy za słuszną prowadzi w konsekwencji do określenia zadania socjalistycznego przedsiębiorstwa w sferze procesów gospodarczych o charakterze regulacyjnym. Najbardziej ogólnie można by je scharakteryzować jako prawidłowy współudział przedsiębiorstwa w procesie regulowania gospodarki. Określenie prawidłowy współudział należy rozumieć w ten sposób, że jest to współudział odpowiadający przyjętym normom postępowania¹².

W odniesieniu do gospodarki socjalistycznej za taką normę postępowania zostało uznane poprzednio dążenie do maksymalizacji społecznego

¹⁰ Por. J. Pajestka, *Planowanie, centralne kierowanie i mechanizm rynkowy w gospodarce socjalistycznej*, w: *Plan i rynek*, Warszawa 1969, s. 18 - 19.

¹¹ Na różne kierunki regulacyjnego oddziaływania na siebie podmiotów decyzji gospodarczych zwraca uwagę J. Beksiak: „Definiując procesy zarządzania proponujemy ujmować je możliwie szeroko wychodząc poza sam formalny system zarządzania. Zaliczamy do nich wszelkie oddziaływanie między uczestnikami życia gospodarczego (a nie tylko te, które pochodzą od organów centralnych. W tym ujęciu zarządzają sobie nawzajem przedsiębiorstwa, gdy aktywnie wpływają na postępowanie kontrahentów, a także konsumenci, jeśli swym postępowaniem zmuszają przedsiębiorstwa i organa wyższe do określonych działań. Zarządzenie idzie więc nie tylko „z góry” ale także „z dołu”, a nawet „z boku” (kiedy formalnie niższy szczebel zarządza wyższym). Por. J. Beksiak, *Sposoby reagowania przedsiębiorstw socjalistycznych na sytuacje zewnętrzne*, Referat na Ogólnopolską Konferencję Ekonomii Politycznej w Białejewku koło Poznania, Poznań 1975, s. 3-4.

¹² Por. hasło „prawidłowy”, *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1969, s. 627.

efektu użytkowego produkcji. Tak więc prawidłowy współdział przedsiębiorstwa w regulowaniu gospodarki oznacza podejmowanie działań regulacyjnych służących urzeczywistnieniu dwu podstawowych zadań gospodarki — optymalizacji rozdziału i racjonalnego wykorzystania w przedsiębiorstwach użytkowanej części potencjału wytwórczego gospodarki. Przyczyniając się do tego przedsiębiorstwo wnosi wkład w maksymalizację społecznego efektu użytkowego w produkcji w skali całości gospodarki.

Aby przybliżyć dotychczasowe ogólne wywody nieco do praktyki gospodarczej, można postawić pytanie: jakie skutki pociąga za sobą nieprawidłowy współdział przedsiębiorstwa w regulowaniu gospodarki?

Przykłady tego rodzaju następstw daje funkcjonowanie naszej gospodarki. Jedną z jej reguł przez wiele lat nienaruszalnych było — jak wiadomo — uzależnienie wielkości funduszy dochodowych od wykonania i przekroczenia dyrektywnych zadań planu centralnego. Z powodów ogólnie znanych skłaniało to przedsiębiorstwa do przekazywania centralnemu ośrodkowi dyspozycji gospodarczej nierzetelnych informacji planistycznych. Nie mogło to pozostać bez negatywnych skutków dla podejmowanych na szczeblu centralnym decyzji gospodarczych, dotyczących optymalizacji rozdziału i racjonalnego wykorzystania potencjału wytwórczego. Innym przykładem może być stosowanie miernika produkcji globalnej jako podstawy kształtowania funduszu płac, co przesądziło m. in. o nadmiernym wzroście popytu przedsiębiorstw na rzeczowe czynniki produkcji. Musiało to doprowadzić do podważenia równowagi rynkowej i ukształtowania się rynku sprzedawcy. W rezultacie ograniczeniu uległy możliwości spełniania przez mechanizm rynku funkcji regulującej w zakresie dostosowania produkcji przedsiębiorstw do wymagań nabywców¹³. Końcowym efektem tego musiało być bez wątpienia nieosiągnięcie przez gospodarkę socjalistyczną maksymalnego społecznego efektu użytkowego produkcji.

IV. PODSUMOWANIE

Formułując zadania przedsiębiorstwa w sferze realnych i regulacyjnych procesów gospodarczych określiłem zadania, od realizacji których zależy wniesienie przez ten podmiot decyzji gospodarczych, największego wkładu w maksymalizację społecznego efektu użytkowego produkcji całości gospodarki. Zadania te należałoby — jak sądzę — uznać za kryteria oceny narzędzi regulowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Są więc nimi:

¹³ Por. L. Borecz, P. Pysz, *XXX lat wzrostu i funkcjonowania gospodarki PRL*, Katowice 1974, s. 44-52; P. Pysz, *System funkcjonowania gospodarki socjalistycznej w XXX-lecie PRL*, Nauki Społeczne, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, 1974, nr 20.

a) osiągnięcie maksymalnych rozmiarów społecznego efektu użytkowego produkcji z pozostającej w dyspozycji przedsiębiorstwa części potencjału wytwórczego gospodarki,

b) prawidłowy współdział przedsiębiorstwa w regulowaniu gospodarki.

Odnośnie do zaprezentowanych kryteriów trzeba zaznaczyć, że nie udało się jeszcze doprowadzić ich do ostatecznie sprecyzowanej postaci, co uczyniłoby z nich w pełni operatywne narzędzia przydatne w fazie konstruowania narzędzi regulacji. Należy traktować je jako swoisty „półprodukt” wymagając dalszego opracowania. Jednakże już w obecnej postaci wskazują one główne kierunki, w których powinny pójść dalsze prace nad tym zagadnieniem. Z drugiej strony natomiast wydaje się wskazać podkreślić, że przeanalizowania wymaga też problem metodyki posługiwania się wspomnianymi kryteriami oceny. Stwierdzenie to odnosi się szczególnie do kwestii wykorzystania metody eksperymentu myślowego dla scharakteryzowania nakierowującego oddziaływania na przedsiębiorstwa różnych rozpatrywanych narzędzi regulacji.

THE INSTRUMENTS OF REGULATION OF ENTERPRISES ACTIVITIES

S u m m a r y

Problems of criteria of initial appraisal of regulation instruments used in economic activities of enterprises in the phase of criteria formulation by central organs were taken up in the article. The importance of these criteria is very great. They influence proposals — formulated in the economic theory — of improving regulation instruments, as well as their definite transformations introduced into the practice of management of economic activity of enterprises.

In the first part of the article the necessity of deriving appraisal criteria of regulation instruments from the goal of social production in socialism, has been pointed out. On the base of that assumption an appraisal criterion on a macro-economic scale has been formulated, i.e. maximization of social utility effect of production from a given production potential of the economy. It has been a starting point for formulation— in subsequent considerations — appraisal criteria of regulation instruments in a socialist enterprise. They were placed in spheres of real and regulation economic processes. In the first of these spheres, an appraisal criterion of regulation instruments consists in maximization of social utility effect of production obtained from a part of economy's production potential, being at the disposal of an enterprise. In the regulation sphere, a proper share of an enterprise in economy's regulation processes can be recognized as the criterion.